

Մ Ա Ս Ի Ս

Հ Ա Ն Դ Է Ս

Ազգային, Գրական եւ Քաղաքական

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ ԵՐԵՎ ՇԱՐԱԹՆ ԱՆԳԱՄ ՄԸ

ՏՆՕՐԷՆ
ՀՐԱՆՏ ԱՍՏՏՈՒՐ

ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ
ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆ
Պոլիս 20 Դրուշ
Գաւառները 25
Օսար երկիրներ 6 Ֆրանք

ՀԱՍՅԷ
Ղալաթիա, Կէօզէ Օղլու Խան

ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Ուսուցչական Ժողովոյ նիստերը վերջացան. իր որոշումները՝ համեստ ու պարկեշտ իղձերու ձեռով արտայայտուած նորութիւններ չին անշուշտ, բայց մեծ մասամբ այն ճշմարտութիւններէն են որոց յեղեղուիլը անօգուտ չէ երբեք :

Մեր դպրոցներուն մէջ գիտութեանց մեծագոյն բաժին մը տրուելուն եւ ուսուցչական մարմնի բարձրացումին վերաբերեալ կարծիքները այս կարգէն են :

Իսկ ամենուրեք ընդհանուր ու միօրինակ նախակրթութեան պէտքը ջատագովող գաղափարը ու այս նախակրթութիւնը կազմելու համար ցոյց տրուած ուսմանց ծրագիրը, սխալ ըմբռնումներու վրայ հիմնուած, անհեթեթ եղբակացութեանց կարգին կը պատկանին :

Դասագրքերու ամենաէական խնդրոյն անտես առնուիլն ալ Ժողովին աշխատութեանց մէջ թերի մնացող կարեւոր մասը կը կազմէ մեր աչքին :

* *

Չորս նիստերն ալ Պէրպէրեան էֆէնտին ինքը մինակ գրաւեց. հնչուն ձայնովը, հմուտից խօսքովը, դասական վկայութիւններովը լեցուց սրահը տախտակամածէն մինչեւ ձեղունը, դուռնէն մինչեւ պատուհանները :

Անդրիագործին պէս որ կաւի զանգուած մը կառնէ ու կսկսի անոր վրայ աշխատիլ, նախ գիծերը, չափերը, յետոյ մանրամասնութիւնները ճշդելով կարգաւ, Պէրպէրեան էֆէնտին միեւնոյն բանը կ'ընէ օրակարգի մէջ մի խնդիրներուն համար. իր պաշտօնակիցներէն շատ շատ կը պահանջէ որ մին կաւը բերէ իրեն եւ միւսը ջուրը :

Եւ սակայն ինքն է որ Ուսուցչական Ժողովը գումարած է այս տեղ եւ ինքն է որ պէտք չի թողուր. ո եւ է համախուժող գործակցութեան. եւ ասով կը նմանի այն պատկերազարդ հանդէսներու հրատարակիչներուն որոնք իրենք կառավարկեն հանելուկը, մեծ պարգեւ մը խոստանալով, եւ իրենք կը լուծեն զայն վերջ ի վերջոյ :

* *

Ուսուցչական Ժողովին կամ աւելի ճիշդ բացատրութիւն մը գործածելով, Պէրպէրեան էֆէնտին առաջարկած նախակրթութիւնը հայ տղոց համար, եւրոպական նախակրթութեան յար եւ նմանն ըլլալուն, այս պարզ ու զիւրին եղբակացութեան գալու համար ամբողջ ուսուցչական մարմինը հաւաքելու պէտքը չեմ ըմբռներ :

Նոյնպէս չեմ հասկնար, ընդհանուր տեսակէտով, դաստիարակութեան սահմանը գծելու համար եղած ջանքերը. արդեօք Ուսուցչական Ժողովը հա՞յ տղոց թէ տիեզերական տղուն կրթութեան վրայ խորհրդակցելու համար գումարուած էր :

Կ'ենթադրուէր սակայն թէ խնդիրը հէ

հասարակութեան կրօնական, ցեղական, ու աշխարհագրական դիրքին, տնտեսական ու իմացական վիճակին պատշաճեցնելու վրայ էր ընդհանուր դաստիարակութեան մը արդէն ծանօթ պայմանները: Հո՛ս է որ մեր ուսուցիչները իրենց բաժինը պիտի բերէին եւ հոս էր որ Պէրպէրեան էֆէնտիին ունկնդրելու պատրաստուած էինք:

* * *

Տարակոյս չիկայ որ Զենտ Ավետաւէն սկսելով մինչեւ Սքէնսէր, դաստիարակութեան նպատակին ու սահմանին վրայ ըսուած ու չըսուած խօսքերն իրենց օգուտը ունին. բայց Ուսուցչական ժողովէն սպասուածը բոլորովին տարբեր բան մըն էր:

Առաջին խնդիրը, որ ամեն ժողովականի մտքին ըստ բաւականի որոշ նշանակութիւն մը չունէր, նոյն իսկ Նախարարին բառն էր: Ամենքը տարբեր առումներով գործածեցին զայն եւ կ'ապշիմ իրենց վերջնական համաձայնութեանը վրայ. համոզման արդիւնք թէ Ուսուցչական ժողովին նիստերէն մէկն ալ փակելու փափագ:

Եւ իրօք, նախակրթութիւնը Պոլսեցի տղուն միեւնոյն բանը չէ՝ Վանցի տղուն կամ մայրենի լեզուն խօսելու անկարող Սըղերգի տղուն համար:

Զ'եմ հասկնար միօրինակ հագուստ մը որ ամենուն պատշաճեցնել ուզուի, մուճակ մը որուն մէջ ամենուն ոտքը սղմելու դատապարտուած ըլլայ:

* * *

Իմ առաջարկութիւնս, եթէ երբեք առաջարկութիւն մը ունենայի Ուսուցչական ժողովին, նախակրթութիւն մը պիտի ըլլար որ տեղական պէտքերը 'ի նկատի առնէր միշտ եւ հետեւաբար տարբերէր ամենուրէնք: Մեր հասարակութիւնը պիտի բաժնէի նախ իրենց բնակած վիւայէթներու համեմատ. իրենց անհրաժեշտ պակասը լեցնելու եւ բնական ընդունակութիւնները զարգացնելու ձեւով եւ տեղական ուսումնասիրութենէ մը վերջը, ասոնց ամէն մէկուն նախակրթութիւնը պիտի սահմանէի:

Բարոյական կրթութեան համար պիտի փնտռէի մտքովս թէ որո՞նք են այն յատկութիւնները որոնք կը պակսին մեզի եւ այն պակասութիւնները որոցմով վարակուած ենք. եւ ասոնք դարմանելու յատուկ պիտի ըլլար իմ տալիք բարոյական մարդու դասերս, ո՛ր ձեւով որ աւանդուէին:

Հոս՝ հաստատաւորութիւն կը պակսի, հոն՝ արժանապատուութեան զգացում. այս տեղ համեստութիւնը բացակայ է, այդ տեղ պարկեշտութիւնը. ահա ասոնց դէմ պիտի ուղղուէր բարոյական կրթութիւնն ամէն բանէ առաջ:

* * *

Միեւնոյն բանը պիտի ընէի կրթութեան միւս մասերուն համար:

Ծովեզերեայ ու վաճառական քաղքի մը մէջ ֆրանսերէնը պարտաւորիչ պիտի ընէի առանց վարանելու, բայց լեռներու մէջ թաղուած գիւղին պիտի խնայէի զայն:

Գիտութիւնները միեւնոյն նպատակաւ պիտի սահմանէի, եւ զանոնք պիտի աւանդէի աչքի առջեւ ունենալով սա էական դադափարը որ այդ դասերը, ըստ կարելւոյն մօտիկ ժամանակի մը մէջ, դպրոցական չըլլանք աւարտելուն պէս, գործնական օգուտ մը ընծայեն աշակերտին:

Ուստի այն ամեն քաղաքներուն մէջ, ուր տեղական արհեստներ կան, իմ գիտական ծրագիրս պիտի ձգտի դէպի այդ արհեստներու կիրառումներուն, անմիջապէս օգտակար ըլլալու ձեւին:

Եւ այն տեղերը ուր երկրագործութիւնը կ'իշխէ, իմ գիտական ծրագիրս բոլորովին տարբեր բաներ պիտի աւանդէ աշակերտին, գլխաւորապէս սորվեցնելով անոնց իրենց հողէն օգտուելու միջոցները:

Գիւղերու մէջ իմ աւանդելիք թուաբանութիւնս ամբողջ թիւերու ու տասնորդական կոտորակի չորս գործողութիւնները պիտի պարունակէր միայն. եւ երկրաչափական գիտելիքները անդաչափական ու տեղագրական գործնական սկզբունքներէ ու կանոններէն անդին չի պիտի երթային:

Քաղաքներուն մէջ երկու դասարաններ պիտի աւելցնէի դպրոցական չըլլանք վրայ, տեղական արհեստները աւանդելու համար գիտական սկզբանք համեմատ:

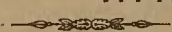
Մայրենի լեզուն, միշտ առաջին տեղը զբաւելով հանդերձ, աւելի երկար ժամանակ եւ աւելի հոգածութեամբ պիտի դասախօսէի հոն՝ ուր հայերէնը մոռցուած է:

* * *

Այն ատեն, ապահով եմ, որ ծնողք իրենց զաւակը չի պիտի առնէին ետ դպրոցին կէս ճամբէն, տհաս, խակակութ պտուղներու պէս. այլ գործնական օգուտը վայելելով դպրոցական դասերուն, հայրենի արտին եւ այգիին մէջ գործածութիւնը տեսնելով անոնց, իրենք առաջինները պիտի ըլլային պարտաւորելու իրենց զաւակը որ դպրոցական չըլլանք ամբողջացնէ:

Կրթութիւնը այն անօգուտ ու վերացական բանը չի պիտի մնար այլ եւս, զոր հայրերն ու մայրերն գլխի օրօրումներով, ուսերու շարժումներով կը սահմանեն, այլ անոր դրական ու չօչափելի օգուտներէն երախտաւորեալ, իրենք երկու ձեռքով պիտի գրկէն դպրոցական յարկը զոր հիմա լքած են ամենուրէք:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

ԴԱՐԱՎԵՐՋԻԿ ՀԻՒԱՆԴԸ

Արեւն հասած էր սեմեակին խորհրուն
Թափանցելով վարագույրին նեղքն ի վար,
Մինչ կանքեղին յեփն նրոյն երերուն
Պեռ հիւանդին մահնին վրայ կը հեւար :

Շրթանուս ծով մը վարսերու, մե՛ծ հեղեղ,
Բարձին վրայ կը բափքըփէր իր ոսկին,
Որուն ալիք՝ զանգուր քելեր՝ զերք բաղեղ,
Հակէէն մինչեւ ծունգերն ինկած սողոսկին :

Ձբկնաղ ձեռքին վարդ մասնեւուն սակ վափուկ
Կը պահուրսի դէմք մ'անորո՞ւ, բոլորե՞ի,
Ինչպէս ծաղիկ մ'որ սրտին խուսափուկ
Հասուերին մէջ ծըլած՝ լոյսէն կը խորե՞ի :

Սէ կը նիւնէ, շունչը սիւզի պէս բարակ
Մեղմ ու անուշ օրորում մ'է բուրմունքի .
Շրագային սիրոյ ցոլեր, նուրբ արագ
Սլեւէջներ կուտան լանջքին յուզմունքի :

Սմակ մ'ի վեր տառապեցաւ, հէ՛ք աղջիկ,
Ծաղկախսին սեւ բոցերուն մէջ հրախաւնձ,
Ջայն կը լըլիւր տեղը փակած զերք ջրղջիկ
Իր լոյս մարմնոյն, որ միշտ կ'ազդէր մեզ նախանձ :

Մահն ալ անցաւ օր մ'իր հովէն սեւ, խաւար . . .
Յուրս տարտու մը թափանցեց ներս իր սրտէն,
Սէ նուաղած աչերուն մէջ ոգեվար
Նայումէք բոցն անհուն մարած էր արդէն :

Բայց կեանքի սերն յանկարծ յաղթեց իր ախտին .
— Սարի՛լ կուգեմ, գոչեց, ծաղիկն եմ զարնան .
Սե չեմ վախճար հարուածներէն չար բաղդին,
Ի գո՛ւր շանքեր զըլխուս վրայ կը դառնան :

Պեռ շատ կրակ ունին աչերս իմ ծաւի,
Մեղով յեցուն եմ օրքունքներս հեշտաբոյր,
Սրտս բզկացման մեծ բեռին սակ կը ցաւի,
Սէ այտերէս կ'առնեն վարդերն իրենց բոյր :

Իր բողբոջուն գեղովն այսպէս երջանիկ՝
Մանրիկ ոսկին սակ խորտակեց մահն հըզօր .
Հիմակ անուշ զընոքներու խաղալիկ՝
Քունին մէջ ոյժ, աշխոյժ կառնէ օր քան զօր :

Արեւն հասած էր սեմեակին խորհրուն
Թափանցելով վարագույրին նեղքն ի վար,
Մինչ կանքեղին յեփն նրոյն երերուն
Պեռ հիւանդին մահնին վրայ կը հեւար :

Արեւուտէն շող մը փրքաւ շեշտակի
Սկաւ համբոյր մ'առնել նակտէն այդ յրտակ,
Սէ բացուեցան ժպտուն աչեր հրեշտակի
Քաղցր յուզմունքով մ'այդ բոցավառ օրքանց սակ :

Նայումէքն ամէց մասդաւ աղջիկն հեշտօրէն
Հոխ բարձերուն ու վերմակին սընդուտէ,
Որոնց վրայ իր փալիւրուն մագերէն
Կարիկ կարիկ լուսոյ անձրեւ կը հոսէ :

Ժըպիս մ'ուղղեց ցայգագեղեփն պըջրատէր,
Որ փոքրուած վեր քաշուելով ուտերէն,
Ծալ ծալ ներմակ նուրբ ֆոդէներ կը հիւսէր
Իր քիւերուն, որոնք դիւքի ուտեր են :

Շեշոյ ելաւ, վրան ձրգեց վերաւիւուն,
Մօտեցաւ զարմանքներուն ծանրագին,
Որոնց վրայ խոտը հայլին կար կանգուն,
Սաւնդապառն իր օրնորհաց հիմայլին :

Բայց . . . նագելի, ջինջ պատկերին տեղ, աւա՛ղ,
Ծակ ծակ փորուած դիմակ մ'եկաւ իր առջին,

Հրահանգեալ կերպով կը մտնէր մ'եր հիւսիս,
Ուր մեծ որդ մը կըրծած էր փառս իր վերջին:

Հիւսիս մ'աղէկէզ, սուր, ցաւագին, յուսահատ,
Թրուալ խորէն արիւնքաքաւ աչք սրտին.
Խաւաքեցաւ իսկոյն մայրաճմբ ու մակաւ,
Ինքն ալ ինկաւ երազներուն հետ գետին:

Եւ տեսնէր եկաւ նորէն տիւր իր որսին,
Հրուս հիւսիս, հոր տերեւի պէս տրտիւր,
Այլ չէր տեսնէր կեանքն ու հաւոյնն անոր սին,
Ոչ ալ մահուան մը ապալ փոսէն կը ստակար:

Մեծ վայելք մ'եր ըզգալ թէ ինք կը հասնի.
Թէ գերեզմանն է վայր անել ու անանց,
Ուր իր դէմքը պիտի պահէր միշտ գաղտնի
Սեւ հողերուն վերմակին տակ անքայլանց:

Մտեր որ հոն դարանամուտ կըստատէր,
Գիտէր մ'եկաւ իր անկողնայն բով սրտում.
— Ծաղկախոսն առաւ, մըմըմեցեց, գեղը ու յոյսեր,
Պիտի անցնիմ ես ալ ցաւերդ անպատում:

Ու անոր գիւղին ինկաւ աղջիկն աչք պատուին,
Հոն իր բաղդին վրայ լացաւ ու լացաւ,
Եւ համբոյրով մ'երկալէն, խորունկ ու անհուն
Այդ թախծութեան հետեանքին մէջ հալեցաւ:

Արեւն հասած էր սեմեակին խորհրուն
Թափանցելով վարագոյրին հեղին ի վար,
Դեռ կանթեղին լեզին նրոյն երեւուն
Հէ՛ք մեռելին մահին վրայ կը հեւար:

Ս Ի Պ Ի Լ

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐԻՆ ԸՆԹԱՅԻՐ ԴԱՐՈՒՍ ՄԷՋ

Ա.

Նորէն աշխարհաբարի, գրաբարի խնդիր.
Նորէն լեզուի վրայ տեսութիւն: Կ'զգամ
Թէ ընթերցողը շատ թերեհաւատ է այս
նիւթին վրայ գրուածէ մը նոր բան լը-
սելու, ճշմարիտ օգուտ քաղելու մասին:
Եւ իրաւունք ունի: Միթէ մեր ամենէն
մտացի, սրտոտ գրագէտները չէին որ մեզ
ընծայեցին Ուղղութիւնը (կարդա՛ Ուղղ-
ութիւնը) որուն մէջ նոր ուղղագրութեամբ
եւ քերականական նոր ու կատարեալ յո-
ւանութեամբ օժտեցին լեզուն: Յետոյ ուրիշ
հեղինակ մը՝ իր կարգին՝ չեկա՛ւ պարզեւել
նոր քերականութիւն մը, զիւրատար քե-
րականութիւն մը՝ իր ամենապարզ ձեւին
վերածուած՝ 2-3 էջի . . . մէջ, որոնց
վրայէն շուտ մը արշաւելով ծայրը պիտի
հասնէր աշակերտը: Ո՛րք են հիմա այն
«ամբաւ օգուտները»՝ զորոնք պիտի քաղէր
մեր գրականութիւնը այդ գործերէն, ո՛րք է
այն կանոնաւոր ընթացքը, զոր տալ կ'ու-
զէին լեզուին այն եռանդոտ հեղինակները:
Անխոյժ, խուլ՝ այս ամէն հրաւերներուն
չինծու կարգ կանոնով մը քալելու, լեզուն
ինք իր լայն արձակ ընթացքին մէջ յարա-

տեւելու կամակորուրթիւնը կը ցուցնէ: Այս-
չափ երեւելի ձախողանքի օրինակներէն
խրատուած, չեմ կրնար սիրտ ընել ես ալ
իմ կողմէն մասնաւոր շաւիղ մը գծել
լեզուին, կամ անոր ապագային վրայ գու-
շակութեանց աշխարհը թողի՛մ ալ ես առնել:
Ընդհակառակն, կուզեմ լեզուին անցեալ
ընթացքին վրայ նետել նայուածք մը, եւ
քննել անոր ուղղութիւնն ու ձկտումները,
երկու խօսքով աշխարհաբարի պատմական
ուրուագծել, զի պատմութիւնը ամէն տե-
սութիւններէ վեր է եւ ժամանակն է ա-
մենէն ապահով վճռատուն:

* * *

Ամենուն ծանօթ է թէ՛ առաջ՝ գրակա-
նութեան ու դպրոցներուն մէջ գրաբարն
էր միահեծան տիրողը: Աշխարհաբարն ան-
տես ընել ամենեւին խիղճ չէին ընել, հա-
ւատալով անկեղծօրէն թէ աշխարհաբարն
արհամարհելի աղճատանք մըն է լոկ՝ որուն
կեանքը կարճ պիտի ըլլար, որ իսկոյն պիտի
տեղի տար հոյակապ գրաբարին. բաւ էր
որ սերունդ մը անցնէր՝ դպրոցներու մէջ
գրաբար աւանդուելով: Աշխարհաբարը ճշիւ-
ճիւղանք մըն էր քարուտ, սիկախառն՝ զոր
յառաջ բերէր էին ողորդումներ: Անշուշտ
պիտի ցամքէր, ցրուէր այն, արեւուն՝
գրաբարին նախածագ նշոյններուն առջեւ:
Զարմանալի չէ որ այս կերպ համոզմանց տի-

րած ատեն, մէկը չէր խելաբերեր աշխարհաբար լեզուով գրքի մէջ արձանագցնել իր մտածումներն ու զգացումները, — աւագի վրայ չէնք կարծելով, — եւ ոչ ալ քննել թէ այդ դատափետուած լեզուին մէջ՝ որ կը խօսուէր, չիկա՞ր կեանք կրող կողմ մը, ընտիր ոսկի մաս մը, որ նախնիներէն անցած ու մթերուած ըլլար ժողովրդին քով, մանաւանդ անոր արտաքին ազդեցութենէ հեռու պահպանողական մասին՝ կանանց քով։ Թող որ այն ատեն՝ գրուած ու խօսուած լեզուներուն մէջ մեծ վիճ մը կը կարծուէր, զոր վերջնէ կամ նուազեցնել մեծ յանդգնութիւն, սրբապղծութիւն պիտի համարուէր։ Դրուած լեզուին պէտք էր մօտենալ ահա եւ զոգութեամբ, երկար պատրաստութենէ յետոյ։ Վեհ ու շքեղ պէտք էր ըլլալ այն, մանաւանդ դժուարամատոյց, խրթնութիւններով խտացած, ճոխութիւններով խճողուած, ցուցուած օրինակներու համաձայն Բնաւ չի պիտի ըլլար անոր մէջ ինքնազգաց, ինքնել բան մը, յանդուգն նորակերպութիւն պէսպիսութիւն։ Ներքի չէր մտցնել զրօտանք, կատակ, ընտանուութիւն, անխնամ բնականութիւն, պարզութիւն։ Խօսուած լեզուին կը պատկանէր այդ ամենաւեր ձեւը. գրական լեզուն՝ կիրակնաւոր զգեստով պէտք էր շքուիլ սիգալ։ Օրինակ մը. 1858 ին տպուած Վարձաւի Նամակաց մը կը պահանջէ որ տղայ մը եթէ իր հօր նամակ գրէ՝ սապէս ուղղէ խօսք։ Պայծառաբոյժ լուսաւորող հայր Բարեբար Խնամածութիւննակ Սերէյ հայրս գրելու։ Կը կարծէք որ այդ շատ հին ատենուան է։ Բայց դեռ 1872 ին Շահնազարեան վարժարանի պատանիներն անգամ անխտիր «Մեծապարտեհայր իմ» ու կ'սկսէին իրենց հօր գրուած նամակը, — յառաջդիմութիւն մը անշուշտ ածականներու քանակին, բայց ոչ որակին նըկատմամբ։ Իրաւ է որ տղու մը իր հօր խօսք ուղղելու այդ կերպը այն ատենուան կեանքին հետեւանքն էր։ Հօր մը ու իր զաւկին մէջ յարաբերութիւնք շատ փոխուած են այն օրերէն ի վեր, եւ այդ փոփոխութիւնն է որ հիմա մեզ այնքան տարօրինակ կը ցուցնէ հին ձեւը լեզուի։

Զիկայ լեզուի կարեւոր փոփոխութիւն առանց կենցաղի կանխագոյն փոփոխման, ճշմարտութիւն մը՝ որ ակներեւ կը ցուցնէ ամէն լեզուի լուրջ ուսումնասիրութեան արժէքը։ Բայց լեզուաբանական երեւոյթներու պատճառով ուսումնասիրել չէր նպատակը, այլ ընթացքը։

* * *

Թէպէտ այսպէս մահուան դատապարտուած կը համարուէր աշխարհաբար՝ եւ զուրկ կարեւորութենէ, սակայն անգրագէտ ժողո-

վրդին, ամբողջին անմիջական կերպով խօսելու՝ ազդելու համար հարկ զգացուած էր շատոնց իր լեզուով՝ աշխարհաբար գրելու, առժամանակեայ գործածութիւն, մինչեւ որ գրաբարը ընդհանուր ժողովրդէն խօսուէր ու հասկցուէր։

Ուրեմն հարկ էր գրել աշխարհաբար, եւ հնազանդեցան, ակամայ, այս հարկին. ան միջական օգուտ ուրիշ կերպով կարելի չէր քաղել. բայց գրական անմահութիւն, որով կրնային հաւատալ զայն եթէ ոչ գրաբարին. եւ ահա ասոր համար անպատճառ գրաբար գիրք մը յօրինել հոգ կը տանէին։ Բայց մեր հեղինակներուն այս յոյսը սխալ տեղ դրուած էր, ինչպէս շատ անգամ պատահած է հեղինակներու։ Ապագան ցուցուց թէ այդ գրաբար գրքերը այնքան շուտ պիտի մոռցուէին որքան այն լատիներէն ուսանաւորները; զորս Համալսարաններու մէջ գրականութեան ուսանողները սովոր են գրել իրենց հմտութեան փորձը տալու համար։ Իսկ ինչ որ գրած էին աշխարհաբար՝ այն է որ այսօր ուշադրութիւն կը հրաւիրէ իրենց վրայ։

Այս ուղղութեան մէջ առնուած առաջին քայլը զոր գիտեմ՝ 1813 ին տպուած Դիմալ Բեւաւորեանն է, աշխատասիրութիւն Հ. Մատթիա Փիւսկիւլճեան Կոստանդնուպոլսեցւոյ, որ «ամէն տասնհինգ օրը հեղ մը կը տպվի»։ Այն ատենուան լեզուով է գրուած. կը վիտան մէջը օտար բառեր. Խապար, հափ, Բախը, Բեփթի, սահաթ, հիւ։ Բայց խօսուած լեզուի մը անարուեստ կեանքը, բնական կարգն ունի։

Լեզուին հոգին հոն է արդէն։ Ի՞նչ փոյթ եթէ կան բառեր որոնք օտար են։ Ածանց, հոլով, խոնարհում, շարադասութիւն, ասում, բացատրութեան եղանակ ամէնքը մեր խօսած լեզուինն են։ Եթէ մէկը իր խօսակցութեան մէջ՝ նեղը մնալով կամ սովորութեան մը հետեւելով՝ զաղղիւրէն բառեր տեղ տեղ գործածէ՝ նուա՞զ հայերէն խօսած կըլլայ։ Օտար բառեր փոխել ու անոնց տեղ հայ բառեր դնել շատ դիւրին է, բայց դիւրին չէ լեզուին յատուկ ձեւը, կեանքը, հոգին գտնել ու դնել գրուածներու մէջ։ Ահա այս ամէն էական հանգամանքը կը կրէ 1828 ին Փարիզ տպուած՝ աշխարհաբարի պատուական յիշատակարան մը, աշխատասիրութիւն Յովհաննէս Վարդապետ Զօհրապեանի։

Ամբողջ Նոր Կտակարանն է այդ՝ այն ատենուան (եւ մեծ մասամբ դեռ մեր ատենուան ալ) «զուտ հայերէն խօսված լեզուն դարձուցած» եւ որ աւելին է՝ բառերը ժողովրդին խնայան հնչւածներով դրուած։ Ժողովրդական պարզ լեզուով է գրուած, եւ յայտ-

նի է թէ բարձր իմաստներ պակաս չեն Նոր կտակարանի մէջ։ Զուտ հայերէն է, առանց օտար բառերու գործածութեան, որոնց տեղ հայ բառեր դնելու դժուարութիւն չէ կրուած։ Եթէ աշխարհաբարի քերականութիւն զբողոքները՝ այս գիրքը ուսումնասիրելէ ետքը ձեռնարկէին իրենց աշխատութեանց, այնքան ապարդիւն չէին մնար, եւ ոչ ալ իրեւ հետաքրքրական հնոտիք միայն այսօր կը յիշուէին։

Եւ լեզուին այս ժողովրդական ուղղութիւնը բողոքականաց չէ որ կը պարտինք։ Կարծեմ 1839ին Իզմիր տպուած «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» հանդէսովն է որ կ'սկսի անոնց գրական արտադրութիւնը։ Այդ հանդէսին մէջ շատ գիտական, պատմական յօդուածներ ալ կան, եւ սակայն լեզուն խրնամեալ ու վայելուչ ըլլալով հանդերձ երբեք ժողովրդական ըլլալէ չէ դադարած։ 1842ին էր որ պաշտօնապէս ձանչցուեցաւ բողոքականութիւնը Կ. Պոլսոյ մէջ, եւ հրատարակութիւններ տարածեց մայրաքաղաքիս մէջ։ Բայց ասոնցմէ շատ առաջ, ժողովրդական մաքուր աշխարհաբար մը արդէն սկսած էր տարածուիլ մեր մէջ։ Կարդացէք 1836ի սա տապանագիրը.

Միակնեան Սարգսի Նիկողայոս աղայի դուստր
Խակուհի

Անօրէն մահուան

Ուժն ինծի հասաւ

Անուշիկ արեւս

Ինծի շատ տեսաւ

Կ'աղաչեմ, փրկիչս

Այս խաւար բանտէն

Անմահ կեանքով զիս

Ողջնցուր նորէն

Հարս եկայ քեզ ես

Յիսուս իմ Յիսուս

Պղտիկ է տարիքս

Բայց մեծ է յոյսս :

Կարծել չի՞ տար այս լեզուն թէ այստողերը գրողը Յովհաննէսեանն ըլլայ, այսօր, 56 տարի յետոյ, մեր ամենէն ժողովրդական, ամենէն շատ կարդացուած բանաստեղծը*։

Ասկից անշարժութիւն մը հետեւեցնեմք լեզուական։ Ոչ, ընդհակառակն շատ շարժում լեզուի, բունն շարժումներ իրարու հակառակ ուղղութեամբ, որոնց գումարին արդիւնքն է գէրօ։ Եւ այսպէս այսօր կը գտնուինք հոն ուր էինք շատ առաջ։

Սօսուած լեզուին հետեւողութեամբ ժողովրդական աշխարհաբար գրելու զարգացնելու ջանքերը եռանդեամբ ու յաջողութեամբ շարունակեց 1848-9ին Նիկողայոս Զօրայեան, մեր ամենէն խոհուն, ող-

ջամիտ գրագէտներէն մէկը։ Այս ուղղութիւնը կը կրեն նաեւ գրեթէ ամէն գրքեր մինչեւ 1862ին ատենները։ Օրայ արդէն ֆռանսերէնէ թարգմանուած վէպ մը, 1856ին տպուած, նշանաւոր օրինակ մըն է այդ աշխարհաբարին։ Թարգմանչին անունը չէ գրուած։ Թերեւս մէկն ըլլայ այն երեւելի անուններէն, Սերվիլէն, Վահան*, Սթիմարաճեան որոնք քիչ չեն նպաստած այն ատենները մեր գրականութեան, սակայն ծածկելով իրենց անունները։

Տէրոյնցի պէս մեծ եւ սուր միտք մը չէր կրնար լեզուի խնդրոյն մէջ երազատես մ'ըլլալ, եւ սխալ ուղղութեան մէջ, անել ճանքու մէջ մոլորիլ։ Ոչ ալ իր գրաբարի սքանչելի հմտութեան թոյլ տուած է միտքը պաշարել ու արգելք ըլլալ յստակ տեսնելու։ Որոշ է իր բռնած դիրքը. կամ ընտիր, զուտ գրաբար (եւ իր Ուսուցիչ Բարսեղի ու Տեալ-Բէնի Հանգանակի գրաբարը կրնար Միթարեանց իսկ պատիւ բերել) եւ կամ զուտ աշխարհաբար, կոկիկ, ճկուն, կենդանի աշխարհաբար, խօսուած լեզուի մը պէս կենսակիր, ու հանրութեան ընտանի։ Իր աշխարհաբարը որ կը տեսնուի իր Զահալ, Երեւի հանդէսներուն մէջ, ինչպէս նաեւ զատ հրատարակուած բազմաթիւ գրքերուն, Իրաւաբանի եւ այլոց մէջ, վերողբեալ յատկութիւնները կրելով, մեր օրումնն ըլլալ կը թուի։ Ռամկական կոչուած բառերու գործածութիւնը կընէ շատ խորագէտ ճաշակով։ Աւելցուցէք այդ լեզուին վրայ քիչ մ'ալ անկեղծութիւն, խանդ, տաքութիւն, բանաստեղծութիւն, նորութիւն եւ գաւառական բառերու գործածութիւնը, եւ կուսնենաք աշխարհաբարի օրինակելի նախատիպ մը՝ որուն մարմին տալ թերեւս Օտեանի էր սահմանուած։ Հաւասարապէս մեծ մտքի ու մեծ սրտի տէր այդմարը, Օտեան, ամենէն մեծ քայլն առնել տուաւ աշխարհաբարին, եւ իր անմահելի գրուածներով անոր ճակտին առաջին պսակը կապեց, ցոյց տալով թէ ինչպէս ընդունակ է աշխարհաբարը անսահման վայելչութեան ու վերելթեան, հանգամանք զորոնք երբեք չի պիտի կրնայ ունենալ՝ կըսէին անոր չարագուշակ հակառակորդները։ Ռամկական, գաւառական, գրական բառեր ու դարձուածներ, ամենուն ալ գոհարներն ունէր նա իր գանձարանին մէջ, եւ գիտէր ամենէն ալ գործածել իրենց տեղին, կատարեալ համեմատութեամբ եւ պատշաճութեամբ։ Իր գրական գործունէութեան սկիզբը, մասնակցած էր երիտասարդական

* Իրաւաբան Իսահակ Նուստիկ (1050 օրինակ), սպառած են . . . իրողութիւն մը որ շատ պերճաբան է։

* Վահան Էֆ. Բենի-Բէնի եւ Տարաւա-ճանիւն ալ հրատարակած է աշխարհաբար, գիտութիւնը ժողովրդին մէջ տարածելու հետատեսութեամբ։

եռանդով, Ուղղափառութիւն գրքին հեղինակութեան, բայց քաջութիւն ունեցած էր յետոյ ըմբռնելու թէ լեզուն բազմազան կեանքը՝ մասնաւորներու երեւակայած արուեստահար եւ տգեղ կանոնաւորութեան մէջ չը փակուիր։ Իր յաջորդ գրութեան լեզուն կատարեալ խոստովանութիւնն է այդ սխալին։ Միակ թերութիւնն էր անոնց վերջիններուն եւ մասնաւորապէս ոտանաւորներուն՝ այն գերակշռութիւնը զոր սկսան գրուել գրաբարի ինչ ինչ ձեւեր, եւ բացատրութիւններ թերեւս փոքր գեր ունեցած չեն աղար մէջ՝ իր սիրական գրութեան հրաշակերտ գրքերը՝ որոնց հետ կ'ապրէր վերջին տարիները, եւ լեզուն խոսող ժողովրդեան կեդրոնէն հեռակայութիւնը, որով նուազ զգալի եղած է իր փափուկ ճաշակին՝ իր լեզուն կրած թեթեւ փոփոխութիւնը։

Իւթիւնեան իր հանրածանօթ թարգմանութեանց մէջ եւ Մասիս լրագրին մէջ՝ աշխարհաբարը մաքրելու ու կոկելու ջանադիր եղած է, եւ օգտուած է ժողովրդական ձեւերէ, խօսուած լեզուն շարագասութիւնը պահելով միշտ։ Սակայն պէտք է ըսել թէ չէ ծածկած իր հաստատ նպատակը հետզհետէ գրաբարին մօտեցնելու լեզուն, ոչ միայն բառերով այլ եւ ձեւերով, եւ իր արհամարհանքը՝ ռամկին քով գտնուած (թէպէտ աղաւաղ) բառերուն ու բացատրութեանց համար գործնք գործածելու պէտքը զգացած էր առաջ*։

Այսպէս չէ ըրած Միսաքեան, թէպէտ գրաբարի նշանաւոր սիրող մը եւ գրող մը։ Աշխարհաբարը գրաբարի խիստ մօտ լեզուն մընելու գաղափարը չէ տիրած իր մտքին։ Իրաւ, գրաբարը կը վերապահէր գրականութեան բարձրագոյն տեսակներուն, որոնց գնահատումը քիչերէ կ'սպասէր, բայց գիտէր թէ այդ նեղ շրջանակէն դուրս աղքատութիւն, գրելու համար մաքուր, կենսակիր աշխարհաբարի միշտ պէտք պիտի ըլլայ, եւ իր գրքոյններուն, բանակութիւններուն մէջ չէր վարաներ ժողովրդական բառերէ ու բացատրութիւններէ օգտուել զօրեղ, վառվառ, համեմաւոր լեզու մը գործածելու համար։ Ինքն է որ իր Եփեսոսէն ին մէջ մեղադրած է Միսիսթարեաններուն՝ իրենց զբաղական գործունէութեան համար գրաբարն ընտրելը նախապիտաբար, իբրեւ հանրութեան անօգուտ ու անպտղաբեր։

Խրիմեանի, Սրուանձտեանցի աշխարհաբարը այդ հեղինակաց ինքնատիպ զգայուն ոգւոյն շնորհիւ եւ գաւառաբարարի տուած

զօրութեամբ կենդանի եւ ազդու լեզու մը դարձած է։ Թէպէտ միշտ գրաբարի ձեւերը մտցնել կը միտին, սակայն պարզութիւնն եղած է իրենց գլխաւոր յատկանիշը։

Դուրեան՝ միակ ճշմարիտ բանաստեղծը զոր ունեցանք իր բանաստեղծութեանց մէջ երբեք չի ցուցներ եռանդ՝ գրաբարի մօտենալու կամ անոր ձեւերուն ու գեղեցիկ բառերուն դիմելու որպէս զի անոնցմով տայ բարձրութիւն իր ոճին։ Ո՛չ, այն անկեղծօրէն զգացող, ամենէն հասկցուիլ, զգացուիլ տենչացող ժողովրդի զաւակը ընդունեց աշխարհաբարը այն կազմութեամբ՝ զոր տրւած էր իրեն ժողովուրդը, եւ այդ բաւեց իրեն ընելու զայն հրաշագան զործի մը նուազաւոր արցունքի ու բոցեղէն հառաչքի։ Ինչ որ Օտեան ըրած էր արձակ աշխարհաբարին, նոյնն ըրած է Դուրեան ու տանաւոր աշխարհաբարին համար։ Դուրեանի եւ Պէշիկթաշեանի զուգակիւսը շատեր ըրած են, բայց կարծեմ ո՛չ իրենց գործածած լեզուն նկատմամբ։ Այս երկու բանաստեղծներէն մեր կրած տպաւորութեան տարբերութիւնը՝ ըստ իս՝ մասամբ մը լեզունին արդիւնքն է։ Պէշիկթաշեանի բանաստեղծութիւնը կարգացած ատեն՝ ընթերցողին ուշադրութեան մեծ մասը կը գրաւեն այն ընտիր ընտիր բառերն ու ձեւերը՝ գրաբարի գանձարանէն հանուած՝ զորս գիտէ Պէշիկթաշեան մէկ մէկու ետեւէ շարայարել՝ ոսկի շղթայի մը նման։ Ուստի իր լեզուն՝ խօսուած լեզուի մը կեանքը չունի, եւ այնքան միայն կ'ազդէ որքան կարող է ազդել այդ էական հանգամանքէն զուրկ լեզու մը։

Պէշիկթաշեան Վենետիկ Միսիսթարեանց քով ուսած էր, Դուրեան հոս՝ ժողովրդին մէջ։ Ահա՛ գաղանիքը այդ տարբերութեան։ Վենետիկի Միսիսթարեանք՝ կանուխէն ճանչցած են ժողովրդական լեզուն եւ այդ լեզունով գրելու պէտքը, եւ իրենց այդ հրաշալիութեանց ոճին մէջ զարգացումը պարբերական եւ աստիճանաւոր ըրած են։ Սակայն՝ որչափ որ իրենց ձկտումն եղած է այդ ժողովրդական գրութեան մէջ ընդունիլ ժողովրդին գործածած ձեւերը, դարձեալ իրենց ժողովուրդէն հեռու օտար կեդրոն մը ապրիլը եւ գլխաւորապէս գրաբարով ըզրաղիլը թոյլ չէ տուած իրենց՝ կատարեալ գուտ աշխարհաբար գրել (*), Ալիշանի աշխարհաբարը կարդալով մարդ կը զարմանայ թէ ինչպէս կարելի եղած է վանքի մը մէջ գրել գոյնով, ոգեւորութեամբ, կեանքով

(*) Այդ աղաւաղեալ բառերուն ու բացատրութեանց մէկ ցուցակը պիտի հրատարակուի՝ իրենց ուղիւ ձեւին վերածման բանալիով։

* Նսած եմ թէ գրաբարի սէրը, որմէ դժուար է չարբենալ ընտելացողին, այնքան կիշխէ Միսիսթարեան հարց, որ կը ջանան վանքին մէջ մերթնդ մերթ գրաբարի խօսակցութեամբ ողջնել մեր հին լեզուն։

գեղուն այն աշխարհաբարը, որ թէպէտ քիչ մը տարբեր խօսուածէն՝ սակայն դարձեալ այնքան զիւրընդել է եւ ներգաշնակ է Այսոս առ ամենայնիւ այդ գրուածներուն մէջ նախդիրներ, եւ նախդիրով կազմուած գրաբարի բացատրութիւններ կը վխտան, մինչդեռ խօսուած լեզուին ոգին բոլորովին հակառակ է ադոնց գործածութեան, եւ կը ձկտի բոլորովին դուրս նետել զանոնք* :

Վենետիկի Միխիթարեանք մէկ ուրիշ ձախող նպատակով կը գործեն : Թէպէտ չեն կապած իրենք զիրենք այն սնտոի յոյսին թէ կարելի է աշխարհաբարը աստիճանաբար մօտեցնել գրաբարին եւ երկուքին մէջ հիմնական տարբերութիւնները ճանչցած են, ինչպէս շարադասութեան, նախդիրներու գործածութեան, հոլովներու, խոնարհմանց մէջ եւ այլն, սակայն իրենք մտադիր կ'երեւան լեզուին ամբողջութիւնը երկճղել, եւ այդ երկու մասանց մէջ խրամատութիւն մը հաստատուն պահել, որովհետեւ միայն ժողովրդական գրականութեան կը գործածեն աշխարհաբարը, գրական բարձր տեսակները պահելով գրաբարին : Այսպիսի երկուութիւն մը թէ՛ վնասակար է, եւ թէ՛ հակադիրտական :

Միխիթարեանց մէջ Այվազովսքին կար որ գործնական սուր միտք մը ցոյց տուաւ իր վարդապետական հմտութեան հետ : Աշխարհաբարը իրեն կը պարտի Քրիստոս Կաթողիկոսին պէս պատուական դանձարան մը ժողովրդական լեզուի, զոր սիրողը եւ գրնահատողը միայն կրնար հաւաքել այնչափ խնամով :

Վիէննայի Միխիթարեանց ուղղութիւնը ալ աւելի խոտոր եղած է : Մինչդեռ 1842 ին իրենց տպած Բանալի Բնական Գիտութեանց գրքին մէջ, ժողովրդին խօսած լեզուին ոգով մաքուր աշխարհաբար գրած են,

* Զարմանալի է որ Տօթ. Սեւան նախդիրներու վերահաստատումը կը պահանջէ, որովհետեւ հարկաւ թէնը նախդիրներու լեզու : Նախ պետք է անկեղծօրէն չիմ բռնել ժողովրդին խօսած լեզուին ոգին, որ կը ցուցնէ թէ չուզեր, պետք չունի այդ նախդիրներուն, օրինակի համար ընդ հետին հարանելը րած է հետեւը հարեւ, ընդ երեսն թահել էրեւ թահել, է հետեւ հարեւ հարեւ, առաջադասութիւն մը թահել է, հարեւ յիմ է ինչ, եւ այլն : Երկրորդ, նախդիրներու գործածութիւնը՝ մանաւանդ բայերու հետ՝ Գերմաներէնի մէջ շատ շփոթութեան, միջութեան պատճառ եղած է : Գաղղիերէնի մէջ անգամ գանգատողներ կան : Կրիմ մեծ գրագէտը ըսած էր տեղ մը *Commençons de Molière*, մինչդեռ ըսելու էր *par Molière* : Եթէ Կրիմ դժուարութիւն կրէ

եւ 1858 ին Վարժապետ Դանիւն ին մէջ ընդհանրապէս աշխարհաբար սորվիլ ու մշակել կը պատուիրեն, գրաբարը դպրոցներու բարձրագոյն դասերուն միայն յանձնարարելով, սակայն 1856 ին իրենց Երազմ լրագրին մէջ մեծ ոստմամբ մը հեռուն ձգեցին ժողովրդական աշխարհաբարին ոգին, ու գրաբարակերպ աշխարհաբարը տարածել ըսկսան : Այն ատենները Կ. Պոլսի դպրոցներէն գրաբարի ուսմամբ ելած նոր սերունդը սկսաւ խանդավառ հետեւող մըլլալ գրաբարի ձեռով աշխարհաբարի, ինչպէս է Գարագաշեանի, Պէրպէրեանի* : Գորգէնի եւ իրենց նմաններուն լեզուն Կ'ուզէ՞ք այն վիճակը ուր տարին դրին ամենուս ճանչցած աշխարհաբարը : Ահա օրինակ մը այդ երեք հեղինակներուն մէկուն գրչէն. « Կը թուի թէ էին սերունդ Սեմայ, քանզի լեզու նոցա էր համացեղ ընդ Երրայեցերէնին, թէպէտ ուրիշ ՚ի նմանէ » :

Այս պարբերութիւնը գրաբար չէ, բայց աշխարհաբար ալ չկրնար ըսուիլ : Աշխարհաբարին այնքան քիչ կը նմանի որքան անկենդան խօսակազմ փայտէ ձի մը շնչաւոր կայտռող ձիու : Ինչպէս կը տեսնուի, գրաբարի շարադասութեամբ է գրուած պարբերութիւնը (թէպէտ գրաբարը աւելի թոյլատու է վայելուչ չըմանց), այն համոզմամբ թէ հայ լեզուի շարադասութիւնը բնաւ չը տարբերի գաղղիերէնիէն : Բայց այդ հին հայ լեզուին համար է, եւ բոլորովին սըլսալ է նոր լեզուին՝ աշխարհաբարին համար, որ իր շարադասութեամբ հիմնապէս կը տարբերի գրաբարէն : Իրաւունք չունինք անտեսելու աշխարհաբարի այդ ոգին, զոր դարերը առաջ բերած են : Անտեղի է կարծել թէ Կաթի մը գրագէտներ կրնան իրենց մէջ համաձայնելով բարեփոխել (°) ժողովրդի մը խօսած լեզուին մէկ հիմնական հանգամանքը կամ սովորութիւնը* : Ենթադրենք թէ փորձեն լեզուն այդպէս բարեփոխելով ժողովրդին հրամցնել : Գիտէ՞ք ի՞նչ կրնէ ժողովուրդը : Չկարգար այդ կերպով գրուած գիրքերը, գրութիւնները : Եւ այն

* Արդարութեան պարտք մըն է ճանչնալ թէ Պէրպէրեան իր Մարդիկ եւ երէկ ուրիշ գրուածներու մէջ ալ ցոյց տուած է որ, եթէ ուղէ, կրնայ գրել աշխարհաբար մը պարզ, ճիշտ, և կենսալիր :

(**) Մեր ամենուս հիացումը գրաւող գաղղիերէն լեզուին կացութեան մէջ ալ տրամաբանութիւն և կանոնաւորութիւն փնտռող գրագէտներ արտաքին ունին գտնելու : Գաղղիացիք պետք էին ըսել *Il me souvient* (Լաւ. *Subvenit mihi*) փոխանակ *Je me souviens* ի, որ սխալ է կազմութեամբ : Բայց ձայն բազմաց ձայն Աստուծոյ :

բարեփոխեալ լեզուն քարացած կը մնայ իր հեղինակին կամ հեղինակներուն գանկին մէջ, եւ իրենց գիրքերը ցեցոտած կը փոշիանան գրավաճառներու քով :

Քանի մը տարի առաջ, Գարագաշեան ուղղութեամբ՝ մեր բողոքական տոնմակիցները՝ Աստուածաշունչը թարգմանել տալով զրկեցին գաւառները: Մեծ դժգոհութիւն եւ մեծագոյն ծրար մը ետ զրկուած Աստուածաշունչներու կը ստանան քիչ ատենէն զրկողները: Պաւստայիք բացարձակ կը յայտարարեն թէ իրենք կը սիրեն գրաբարը, — բայց զրկուածը գրաբար չէ: Իրենք պէտք ունին աշխարհաբար Աստուածաշունչի, — բայց զրկուածը աշխարհաբար չէ: Ուրեմն, կ'ըսեն, զրկեցէք մեզ կամ մեր պատուական գրաբար Աստուածաշունչը, եւ կամ մեր ճանչցած աշխարհաբարով Աստուածաշունչ մը: Դրկուած Աստուածաշունչին աշխարհաբարը անճանաչ եւ անընդունելի էր գաւառացւոց, որոնց խօսած աշխարհաբարին գրաբարեանք իրենք իսկ կը հաւնին:

Ինչ դեր ունին Իզմիրցիք աշխարհաբարի զարգացման մէջ: Պէտք է խոստովանիլ թէ անոնք քիչ հրապուրուած են գրաբարը կամ գրաբարի ձեւերով ու պաճուճանքով մեր աշխարհաբարը մշակելու երազէն: Յունաց հետ հպաւորութեան մէջ, անոնց ազդեցութիւնը աւելի կրելով, Իզմիրցւոց բնութիւնը աւելի գործնական, ժողովրդական, աննախապաշար նկարագիր մը առած է, որ չէր կրնար հաշտ ապրիլ դասական, ազնուապետական գրաբարին հովանոյն տակ: Ս. Ոսկանեան, 1853-1859 թթ. Արեւելք ու Արեւմուտք թերթերուն մէջ արդէն մաքուր ու ներդաշնակ ժողովրդական աշխարհաբար մը գործածած էր երկար ատեն: Իր սկզբունքն էր գործածել պառաւններուն բերնէն հաւաքած ուսմական բառերուն ընտրանիները, որոնք այնքան ոյժ եւ գոյն կուտան գլրուածներու, եւ խստիւ զգուշանալ երկարածիք, խրթնալուր բառերէ, շերտով ու ց երտով խժացած, անոնց տեղ կարճն ու ներդաշնակը գտնել զնելով միշտ 1867 թ. Իզմիրի դպրոցներուն անօրէն կարգուելով, հոն բարձրագոյն մէկ դասարանէն զատ միւս բոլոր դասարաններուն տուաւ աշխարհաբար քերականութիւն եւ գրութիւն, փոխանակ գրաբարի. բարեկարգութիւն մը, զոր Պոլսի դպրոցները մտցնելու մէջ շատ ետ մնացած ենք Իզմիրցիներէ:

Նոյն ուղղութիւնը շարունակած է Մամուրեան, որուն աշխարհաբար գրուածները, մանաւանդ Շահաբի թղթակցութիւնը, լեզուի կողմէ, ամենէն դժուարահասները կրնան գոհ ընել:

Դժբաղդաբար, այդքան գիտուն առաջ-

նորդի մը օրինակին հետեւիլ չեն մտածած մեր Պոլսի գրագէտները: Ժողովրդին բերնէն բառեր, բացատրութիւններ հաւաքել, խօսուած լեզուին ոգին ուսումնասիրել, ա՛, Դժբաղդաբար Ինչպէս. այդքան յոգնիլ աշխարհաբար գրելու համար, մինչդեռ անդին կազմ ու պատրաստ՝ որոշ գրքերու, բառգրքի մէջ կը կենան գրաբարի բառեր ու ձեւեր, զորս այնքան դիւրին է գտնել: Հապա այն արուեստական վեհութիւնը, պատկառելի ճոխութիւնը, ճոռումանքը զոր գրաբարի գեղեցիկ ու հնչական բառերու կուտակումը միշտ պատրաստ է ընձեռելու, երբ ինքնին բարձր կամ ընտիր գաղափար մը մարդուս միտքը չստեղծեր: Ասկից յառաջ կուգայ միշտ գրական բառ գործածելու եռանդը, մինչդեռ ատոր հոմանիշ պարզ ժողովրդեան բառը կը կենայ: Ահա այսպէս է որ տիրեց մեր մէջ, 1860էն 1880, լեզու մը որ գուրկ էր պարգեթենէ, բնականութենէ, ժողովրդականութենէ, ինքնութենէ:

Գաղափարներն ալ լեզուի այս ուղղութեան վնասակար ազդեցութիւնը կրեցին: Գրաբարը կար պատրաստ որպէս զի գրողը լեզուն ինք իրեն համար դարձնելու յոգնութենէն ազատէր. դասական գրուածները կային, ընդունուած՝ հաւնուած օրինակներ շատ նիւթերու վրայ, պատրաստ պարբերութիւններով, անձնական զիտողութեան, անկեղծութեան յոգնութիւններէ ազատելու համար:

1880 էն 'ի վեր է որ լեզուական հակազդեցութիւնն սկսաւ, որուն ընթացքին եւ թելադրողներուն դեռ շատ մօտ ենք դայն ճիշդ չափելու, ու քննելու եւ դատելու համար:

ԴԱՌՆԻԿ ՖՆՏՔԼԵԱՆ

ԽԱՂՈՂԸ

Երբ խաղողին դեղին ողկոյզ
Տերեւներուն տեսնամ մէջէն,
Թէ տուր եմ կամ մնայոյզ,
Պարտէզ բացուի արփա մէջ շէն:
Ոսկեմաշիկ օրհնամ խաղող,
Տեսնալ կ'արժէ հազար նեյրոյ:

Հասիկները լուսով լեցուն,
Դուրսը շող է, մէջը շափար,
Եւ բափուած են կլոր սահուն
Կարծես մանգրիկ բերնի համար.
Ոսկեհասիկ օրհնած խաղող
Գեղն ալ կ'արժէ հազար ներքող:

Խաղողն օրհնեալ է ամէն տեղ,
Բայց հոս բուննի Գլխին անուշ,
Եւ հոս միայն հրաւազեղ
Կ'անի մերին Բերնի Լուշ-Լուշ.
Ոսկեհասիկ օրհնած խաղող,
Գոյնն ալ կ'արժէ հազար ներքող:

Խաղողն առաս՝ ամբողջ առուն
Աղբասին հաւն է պիտանի.
Աստուածածին կրնէ հասուն,
Իկեղեցին կ'օրհնէ զանի.
Ոսկեհասիկ օրհնած խաղող,
Համն ալ կ'արժէ հազար ներքող:

Գարնան վարդեր քէ զիս դիւքեն,
Խաղողն առնէ սրտիկիս զով,
Անոր հոտն՝ սուր հիւքեն
Սիրեմ բլլալ սէսէ զինով.
Ոսկեհասիկ օրհնած խաղող,
Հոտն ալ կ'արժէ հազար ներքող:

Մ. ԱՃԷՄԵԱՆ

ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԷՆ

Ո՞վ մեզմէ չունենար մեր վերջուշու-
մը՝ ուղեղին քթիջներուն մէջ փնացող
երգի մը, որ յանկարծ զարթած՝ մեր միտ-
քը կը գրաւէ համակ, մեր շրթունքին հը-
րամայող ջիղերը կը գրգռէ, եւ կրկնակի
մը յանախանքով մանկական յիշատակ-
ներու աշխարհ մը կը քերէ մեր աշուրնե-
րուն առջեւ, մեր սրտին մօտիկ Ինչ խանդա-
ղասանքի զգայութիւններ կը ծնին մեր ներ-
սի դին երբ կը մտածենք այն օրերուն ուր,
դպրոցական դէռ, ֆով ֆովի, պուրակի մը
ծառերու շուրջին տակ եւ կամ հանդեսի
մը մէջ, կրօնական եւ ընտանեկան երգեր
կ'երգէինք խմբովին:

Բայց հիմա՞. մեր նոր սերունդը չունի
այդ եւս նոյն աղապատանքը երգին հա-
մար: Մեր բանաստեղծները կը գրեն միշտ,
բայց երգահանները չունեն ան:

Տեսե՛ք Յոյները. ամէն օր նոր երգ մը
կը շեփ իրենց շրթանքը վրայ. ուր ալ ըլ-
լան, սրահի մը մէջ հաւաքուած ձմեռ
գիշեր մը, կամ ամբարձր քաղաքի վայր
մը քէ ըլլան, կ'երգեն միշտ անոնք: Հոս,
Ժողովրդեան զաւակներ, խոսքի անուշայ
ձայներով, առանց երաժշտական հմու-
թեան, բայց միշտ ներշնչանքով երգում
նր կը գրաւէ. հոն, նուազահասակներ մը
մէջ, զարգացած երիտասարդներ եւ երի-
տասարդուհիներ, Հերթ-ընկերութեան
հաւաքումներուն մէջ մարզուած կիրք
ձայներով, տեսակ մը գոռոզութեամբ կը
շեփեն օտարազգի ունկնդիրներու առջեւ
Երեւն երգերը, Երեւն լեզուով: Եւ երբ գի-
շերը, յունկային շողերուն տակ, յոյն
աղջիկները կ'երգեն երիտասարդաց հետ, այդ
մեղեդիները չեն պատկեր ձեռք զգալներ ու
երազներ, որոնք երգողներուն սիրտը կը ըլ-
լան բանաստեղծութեամբ, եւ շողերուն
ալ ջիղերը կը գգունեն, անուշ բուրմունքի
մը պէս: Եւ չե՞ք լսած յոյն մանուկ-
ներն անգամ, քեւ քեւի փողոցներուն
մէջ, որ, պար բռնած, կ'երգեն դպրոցը
սորվում յունական խաղեր, իրենց մի-
ամիտ ձայնին մէջ ոչորեցով միամիտ
այդ երգերը, որոնք սակայն ունին ի-
րենց յատուկ հրապոյրը:

Իսկ մեկի անարդարանալի անսարքե-
րութեամբ մը մեկ կողմ կը քողովն ձայ-
նական երաժշտութիւնը: — Վերջին տար-
արիներուն՝ գրեթէ ո՛չ մեկ հայ երգ կըր-
ցած է Ժողովրդական դասուալ. ա՛յ մեր
դպրոցներուն մէջ երգի դաս չի տուիր
գրեթէ. մեր երաժիշտներն ա՛յ չեն ձայ-
նագրեր գրում ոտանաւորները, քեւ
պարբերական մանուկին մէջ հրատարա-
կուածներէն այնչափ տաղեր կան որ երգի
կրնան շարմարիլ:

Ինչ սիրուն երգ մը կրնար ըլլալ, զոր
օրինակ, Աճիւնեանի Խաչը, զոր աշուր
կը հրատարակենք եւ որ Պետական կը յի-
շեցնէ մեզ: Երբ Աճիւնեան յանձնեց ինձ
այդ ոտանաւորը, յայտնեց քէ Ո՞ւր Երեւն

եղանակին վրայ երգուելու համար գրած է գայն. Բայց ինչո՞ւ հայ երաժիշտ մը չեղար նոր եղանակ մը չը յարմարեցներ այս սաղե-րուն, ուր բանաստեղծը օրհնած պտուղին ներքոյը կ'ընէ այնչափ գողտիկ կերպով. Կը խոստանանք ձայնագրութիւնն հրատարակել Մ...-ի մէջ, երբ հայ երաժիշտ մը Խ...-ին սիրուն եղանակ մը պատրաստէ եւ հաղորդէ մեզ:

* * *

Բանի որ խօսքը երգի եւ երաժշտութեան վրայ է, տեղը չէ՞ հարցնել քե ի՞նչ կ'ընեն Բ...-ի անդամները, անոնք որ այնչափ աշխատելով գործի սկսան ֆանի մը տարի առաջ. ինչո՞ւ չեն միանար նորին, փորձեր չեն կատարեր, նուագահանդեսներ չեն տար, գործիական երաժշտութեան ճաշակը չեն ծաւալեր մեր ժողովրդեան մէջ, ինչ որ իրենց նպասակ ընտրէր էին. անգամ մըն ալ արդարացնելու համար արդեօք անհաստատութեան աւանդական սխալը որ մեր ամեն կրթական եւ արուեստագիտական ձեռնարկները ու գործերը կը ջրասէ: Չէ՞, մենք որ տեսած ենք այդ ֆառատունի չափ երիտասարդները, որոնք Պոլսոյ ամեն քաղերէն կուգային կը հաւաքուէին Բերս, Մխիթարեանց վարժարանը եւ յետոյ Արուեստանոցը, շաբաթը ֆանի մը անգամ, երաժշտական գործիներն անձամբ քերելով տուփերուն մէջ խնամով զետեղուած, իրենց բոփերուն շունչն սպառելով սրինգին ու զաշարափողին մէջ, ջութակին քելերն հնչեցնելով մատերուն ու ձեռքին յոգնաջան շարժումներուն տակ, նուագապետի ցուպին հշու, յաճախ աշխատելով միկնջել կես գիշեր. չէ՞, մենք որ տեսած ենք այդ յոգնութիւնները, բոլոր այդ հսկումները, կը խորհիմք քե ի գուր վատնուած չի պիտի ըլլան անոնք եւ այս ձեռք պիտի տեսնենք նորին հայ արուեստագիտներու խումբը նուագահանդեսներու մէջ:

* * *

Բ...-ի այդ նուագահանդեսներէն միոյն մէջ չէ՞ր որ երեք տարի առաջ շեցիմք Շահյանեանցն ալ, ոռոսահայ Բ...-ը,

նախկին տիրացուն, որ հինա Բերսպուրկի Կալսերական Թատրոնին մէջ կ'երգէ: Շահյանեանց, որ գրող ալ է, վերջերս ի Կովկաս հրատարակած իր մեկ յոդուածին մէջ, խօսելով այն մասնակցողութեան վրայ, զոր հայ երաժիշտները կրնան ունենալ Վիեննայի Միջազգային երաժշտական-բաւերական ցուցահանդեսին, շահեկան տեղեկութիւններ կուտայ Թիֆլիզի հայ երաժիշտներուն վրայ. կը յիշատակէ կարգ մը արուեստագիտներու անուններ, որոնք անծանօթ մնացած են մեզ՝ Բժշկեանի, Երանեանի, Կորգանեանի, Էկմաշեանի, Սուգանաշեանի, Տիգրանեանի, Պարոն-Բեգեանի, Բաղդասարեանի, Զիլիմկիրեանի, Ամերիկեանի, Կարժինեանի անունները. կ'երեւայ քե այս պարունակէր երաժշտական երգեր հեղինակած եւ հրատարակած են: Հայ Թ...-ը կը յիշատակէ մասնաւորապէս Կորգանեանի Պ...-ին ու Տիգրանեանի հայ ժողովրդական երգերու Բ...-ին, եւ գովեստով կը խօսի Պ. Էկմաշեանի վրայ իբր նուագապետ, եւ Պ. Տիգրանեանի վրայ իբր դաշնակահար:

* * *

Երբ նոյն իսկ Կովկասցի երաժիշտներ այնչափ անծանօթ կը մնան մեզ, զարմանալի չէ՞ որ անունն անգամ չսած չ'ըլլանք այն զաւառացի երաժիշտ-բանաստեղծին, որուն մասին կը գրէ մեզ Խարբերդին Պ. Ռուքէն Զարդարեան. Գարեգին Պեշկոփուրեան անցեալ տարի Յունիսին մեռեր է բոֆիսէ: Պեշկոփուրեան ճարտար արեգահար ու դաշնակահար է եղեր: «Միշտ տեսակ մը հիացում կար՝ ըղձակֆի հետ խառնուած՝ ամենուն քերանը, երբ երեք իր նկատմամբ խօսք մը դառնար խմբակի մը մէջ. Ե...-ը ինչ չէր, կ'ըսուէր իր շուրջը» կը գրէ Պ. Զարդարեան: Մեր Խարբերդի քղակցին ձեռքն անցեր են վերջերս անոր գրածներէն հասկոյտներ, որոնցմէ Ս...-ը դրկած է մեզ հրատարակութեան համար: Այդ ոտանաւորին մէջ ձշմարիտ բանաստեղծութեան դրոշմը կըրող հասունածներ զտանք. հեք բոֆիստները, իր վիճակին գիտակց, քսիւծագին արտառուջ շեշտեր ունի, որոնք բռնագրօսիկ տողերու մէջ չ'են զար ի յայտ, այլ

հեգասահ, մեղիկ, ձորակի մը խորը քա-
ֆուն որդոյ առուակի մը պէս, որուն
անցիկն վրայ խուրթեր ու ժայռեր չի կան.

Ե՛կ, իմ սրինգ, իմ բարեկամ սրտագին,
Նիհար շրթներդ, ո՛հ, երբուն
Դի՛ր գալկահար իմ շրթներուն,
Երգենք ու լանք, լանք ու երգենք տրամագին .

Լա՛ց, զի լոկ քեզ գրտի հատորն իմ սրտին .
Դու բարունակ էիր կանաչ

Երբ մի անգութ ձեռք անճանաչ
կտրեց ըզբեղ, անջատեց մայրն ու որդին .

Եւ թոյլ առիւր որ լանջիդ վրայ գալարուտ
Ծակեր բացին, վէրք երկաթի .

Թո՛ղ այդ վէ՛քէն, ըսիր, կաթի
Արեւն, բողբո՛ք՝ միակ սփոփ վշտերուդ .

Ես ալ մանուկ էի անմեղ երբ վաղուց
Մի անծանօթ պատճառ վրէժ

Լուծ մը դրաւ, ո՛րք կոչեց զիս .

Եւ հօր ու մօր սիրոյն կարօտ զիս թողուց .

Իմ ալ կուրծքս ծակծկեցին ժանտ վէրքեր,
Եւ որպէս դու սիրես որմին

Յենուլ, լուել, մինչեւ որ մին

Ձը յուզէ քեզ, չե՛ս հաւաքեր, չե՛ս երգեր,

Լուիկ մնջիկ սիրեմ եւ ես հեռու կալ

Ընկերութեան ժխտ ժխտէն .

Եւ իմ սրտին, հոգւոյն խորէն

Չննել, ըզգալ լոկ, զարմանալ ու խոկալ .

Թող երգեն, գաշակ, քնար գեղգեղեն,
Յեկեղեցւոյ, ի գինետան

Աղօթք ու պար թաւին, խայտան՝

Թող այլք վայեն հաճոյք մարմնոյ, հոգեղէն .

Ա՛խ, իմ Սրինգ, աշխարհ յոյսով թող բերկրի,

Թող բաղդն անոր ժպտի յոյսին,

Ե՛կ, ես եւ դու ի միասին

Լանք ու երգենք, մեր բաժինն այս է յերկրի . . .

Այս ճողերուն մէջ չե՛ք գտնուիր գաւառա-
ցի Դուրեանի մը սիրտը. եւ սրինգին վրայ
բացուած երկաթի վերքերը, թոխիսաւո-
րիկ կուրծք ծակծկող ժաւիս վերքերուն
բաղդաւուն, մահաբոյր բան մը չե՛ն
սար այս ճողերուն, Դուրեանի մերձ ի մահ
գրուած թախաւորեւուն պէս, բան մը
որ ընթեցողիկ սիրտը կը շնոր խորիկ ա-
գահասկնով ու թախճութեամբ . . .

Ի՛նչ մեղամաղձոս երգ մը պիտի ըլլար
Պեշկոփուրեանի Սեփէն աշ, երբ Ձուխա-
ճեան հաճեք գրել անոր երաժշտութիւնը .

ՀՐԱՆՏ ԱՍՍՏՈՒՐ

ԱՌՁԻ ՍԵՐ ԱՌՁԻ ԲԱՐԻ

(ՆՈՐԱՎԷՊ)

Ա.

Թագուկ տուտուն իմ դրացիս է . չա-
մուսնացած բարի պառաւ մը որ տունը
մնացած աղջիկներու անհամբոյր ու դառ-
նացեալ սիրտը չունի . Իր անուշ լեզուն,
զուարթ խօսակցութիւնը կը յիշեցնեն ինծի
այն չի քաղուած խաղողի հատիկը որ կե-
ցած տեղը, բիրտ հպումներէ հեռու, թոռ-
մելով աւելի եւս կը քաղցրանայ, չամիչի
կը վերածուի .

Թագուկ տուտուն անբասիր անցեալի
մը համբաւը ունենալով հանդերձ, ներողա-
միտ է երիտասարդներուն ու յօժարակամ
ամեն ոք իր ցաւը կը խոստովանի անոր ու
խորհուրդ կը խնդրէ իրմէ .

Ամեն իրիկուն, կանոնաւոր կերպով,
պատուհանը նստած կը տեսնեմ զինքը,
մաքուր հագուելու վարժուած կնկան մը
անսեթեւեթ պաճուճանքին մէջ . այս ար-
դուզարդը հին օրերու տարազը անփոփոխ
ու անայլայլ կը պահէ. նրբագեղ ասղնագոր-
ծութիւններով զարդարուած սեւ եաղճին
տակ ալեւոր մազերուն ցոլացումը կը փո-
խանցի դուրս, մութ գիշերուան մէջ՝ ձիւնա-
պատ դաշտի մը փողփողումին պէս. Դէմքը՝
ձերմակ, անարիւն, խորշումներով լեցուն
հիմակ, կաթնապուրին երեսը ծածկող պա-
րուտակին կը նմանի, մաքուր ու փոթփոթի .

Ձմեռ գիշերները իր շուրջը կը ժող-
վուինք ամենքնիս, զինուելով իր հեզ ու
համբերող բնաւորութեանը դէմ, կատակ-
ներ տեղալով իր տարիքին, առանց գոր-
ծածութեան մնացած հրապոյրներուն, իր
եաղճին հաստատաբար հանգոյցին եւ այն
անվերջ, անհատեւում յափ մանուածահա
դրասանդներուն վրայ՝ զորս, ակնոցը աչքին,
Թագուկ տուտու օրն իրիկուն կը լինէ, կը
բանի, ճշմարիտ արուեստագէտի մը երա-
նութեամբ համակուած .

Ի՞նչ արդուզարդէն՝ գլխուն յաւն կը
փոխուի երբեմն, հանդիսաւոր օրերու մէջ,

Ծնունդին, Զատիկին, ինչին, եւ որուն անակնկալը, անոր նուրբ գծագրութեան նորութեանը մէջ կը կայանայ :

Հիմակուան ժանեակներու կոչոյս ու ճաշակէ զուրկ ձեւերուն վրայ արգահատելով, Թագուկ տուտուն՝ իր ձեռագործին աննման կատարելութիւնովը կը խորխտայ ու յաղթանակը կը տանի, ծերացած դողդոջուն մատներուն, անլոյս ու ակար աչքերուն յաղթանակը :

Բ.

Ոմանք, անողորմներ, գլուխը հաւաքուած կտակը կը չինեն խեղճ պառաւին . բռնի ակամայ կտակ մը, իր ներկայութեան, իր աչքին առջեւ, ի կենդանւոյն ժառանգութիւնը բաժնելու համար մէջերնիս, քանի որ էրիկ չունի, զաւակ չունի, մարդ ու մարդասանք չ'ունի բացի մենէ որ ահա իր շուրջը բոլորուած, իր լքուած առանձնութիւնը մեր գուարճախօսութիւններովը կը կենդանացնենք ու կ'ոգեւորենք :

Օր մըն ալ ունեցածը չունեցածը տեսնելու փափագը ունեցանք . ադամանդ չունէր, քոսօլիտ ալ չունէր . ի՞նչ ունէր ուրեմն այս Թագուկ տուտուն, մեզի արժանի ի՞նչ ժառանգութիւն ցոյց պիտի կարենար տալ օր մը եթէ մենէր, անպիտան չորերէ զատ որոնք դուրսը անկիւն մը ընկուզենիէ շինուած պարկեշտ անտուկի մը մէջ պահուած էին :

— Մնտուկը նայինք մէյ մը, ըսաւ վարիքովի տան տղան :

Թագուկ տուտուն բողոքեց, պոռաց . չէ՞ մի որ մահուանէն ետքը մերն էր այդ անտուկը, ի՞նչ հարկ հիմակուց խառնչակել իր բոլոր գոյքը . իր իրաւացի բողոքը խեղճութեամբ մեր յարուցած ժխտին մէջ .

— Մնտուկը, պոռացին ամեն կողմէ :

Բռնի առինք բանալին ձեռքէն ու ներս բերելով անտուկը, ծանրացած դադաղի մը պէս, վրան վազեցինք դիակեր ագռաւներու երամի մը նման :

Հիմա Թագուկ տուտուն իր նստած անկիւնէն կը դիտէր զմեզ առանց նեղանալու . ակնոցը հանել աչքէն ու բարձին վրայ դրեր էր ձեռքի ասղնագործութիւնը, ինչ որ շատ կարեւոր պարագայներու մէջ միայն կը պատահէր :

Գ.

Իր բոլոր կեանքը, կարգով կանոնով այդ անտուկին խորը խնամով զետեղուած շարուած, դուրս կ'ելլէր հետզհետէ, երկար չղթայի մը օղակներուն նման որուն ծայրը՝ ծովին յատակը նետուած երկաթին պէս, մինչեւ իր երիտասարդութեան կ'երթար կը յանգէր . Եւ որքան կիջնայինք խորը, կը մօտենայինք յատակին, օղէ ու լոյսէ զուրկ մնացող այդ բոլոր նիւթերուն հոտը սաստիկ ու կծու կու գար մեզի, քառասուն տարի առաջուրնէ պահուած հոտ մը :

Յարութեան ու վերակենդանութեան կոչուած այս ամեն առարկայները սեղմուած թանգարանի տպաւորութիւնը կը ձգէին վրանիս . ու գովեստները չէինք զլանար տնօրէնին իր ճաշակին նրբութեան ապացոյցը հոս ալ տեսնելով :

Ամբողջ շարք մը կը սկսէր, ցուցահանդէս մը հին ատեններու պերճանքին, մեծարժէք կերպաներու, վառ ու պոռոտ գոյներով, որոնք հիմա գործածական չեն, Էնթաթէ շալաբներ Պրոսպայի կաղէ շինուած, գոյնզգոյն Խեթաբներ, հաթի մատնիներ, սանարներ, գլխի ասեղներ, բաղնիքի Բաս մը . ու յետոյ, չի գիտցողին հասկցնելու համար Թագուկ տուտունը ջերմեռանդ հոգովէական մը ըլլալը, — ինչ որ մենք գիտէինք արդէն, — ամբողջ ու կատարեալ հաւաքածոյ մը հոն՝ Յիսուսի, Աստուածածնի փոքրիկ գունաւոր պատկերներու, համրիչներու ու վենետիկ տպուած փոքրակազմ աղօթագիրքներու :

Մեզի պէս ինքն ալ հետաքրքիր աչքով կը հետեւէր այս տես հանումին, իրեւթէ օտարտի ըլլային իրեն այս ամենը, որոնք՝ այս վայրկեանիս, իր առջի օրերը ետ կը բերէին, անփոփոխ իրենց ձեւին, գոյնին ու բոյրին մէջ, գրքի մը էջերուն մէջ զետեղուած ծաղիկներու, տերեւներու նման տափակցած ու փոշիացած քիչ մը :

Ու առանց վէճի, ինչ որ հազուադիւս է իրական ժառանգորդներու մէջ, մեր մէջէն ամեն ոք իր բաժինը կ'որոշէր, իրեն պէտք եղածը կը նշանակէր, մէկդի կը գնէր :

Հիմա բոլորովին խորն էինք անտուկին . ձեռագործներ կը հանէինք դուրս, գունաւոր մետաքսէ հիւսուած անհաւատալի նրբու-

թեամբ, եւ սքանչացած՝ կը դառնայինք պառաւին որ կը ժպտէր համեստութեամբ :

— Մեր ատենի աղջիկները բոլորն ալ գիտէին ասոնք :

Ու էն վերջը, կապոյտ մետաքսէ պզտիկ պահարանի մը մէջ, որ ինքնին արուեստագիտական հրաշակերտ մըն էր, պզտիկ փունջ մը . . . խարտեալ մազերու :

Դ.

Կոիւը այս հէք մազերուն վրայ փրթաւ. ուսկի՞ց էին, որի՞նն էին այս մազերը . եւ ատանց իր պատասխանին սպասելու, անհամբեր, մեր վճիռը կուտայինք. սիրահարի մը գլխուն մազերն էին ասոնք, Թագուկ տուտուին սիրահարը, ու անմիջապէս կերեւակայէինք այդ սիրահարը, կը պատկերացնէինք զինքը, մարմին ու հոգի կուտայինք անոր. միջա՞կ հասակով, ո՞չ. ուրեմն բարձրահասակ, Թագուկ տուտու մասնաւոր տկարութիւն մը ունենալու էր շքեղ հասակներու ու բարակ մետաքսէ պէխերու . գոնէ երջանիկ եղա՞ծ էր այս մարդուն հետ : Ու կը յարձակէինք Թագուկ տուտուին վրայ, կը դատապարտէինք զինքը. այս սուրբ կինը, այս աղջիկը որ մինչեւ ետքը էրիկ մարդոցմէ իր հեռացումը պահեր էր, կեղծաւորին մեկն էր . իր յանցանքին խոստովանութենէն աւելի բան մը ունէինք ձեռքերնիս, դրական ապացոյց մը : Կատակները կը վերսկսէին ամեն գլխէ մէյմէկ ձայնով, անլուր ժխտի մը ներդաշնակութեանը մէջ :

— Թագուկ տուտու, բռնեցինք քեզի :

— Խարտեաշներէն կ'ախորժի եզեր, չըսէի՞ր մինչեւ հիմայ :

— Ո՞վ է խարտեաչը մէջերնիս, թող առաջ անցնի :

Պառաւը պատասխանելու ատեն չունէր, բայց իր սովորական անարիւն երեսը կը գունաւորուէր ահա, փոքրիկ խաժուկ աչքերը արտասովոր փայլով կը ճառագայթէին սեւեռած այդ մազի փունջին վրայ, չի կըրնալով զատուիլ այդ անխօսուկ յիշատակէն. ու տակաւ առ տակաւ կը թրջէին, ծիրանի գօտիի մը տակ տեղացող անձեւի մը նմանութիւնը բերելով :

— Ատիկայ մարդու չեմ տար . ինձի հետ գերեզման պիտի դրուի :

Ինչո՞ւ համար . բացատրութիւն կուգե՞նք, աղւոր սրտաշարժ պատմութիւն մը, անոնցմէ՞ զորս Թագուկ տուտուն համով հոտով ըսելու արուեստին մէջ նմանը չունի :

Եւ տեսնելով որ ծաղրածութիւնները կը վիրաւորեն զինքը, լուրջ կերպարանք մը կ'առնենք, կ'աղաչենք .

— Քույրս, Թագուկ տուտու :

Եւ անտուկը պարպուած կը թողունք սենեակին մէջ տեղը . բազմոցին ու աթոռին վրայ ալ անոր պարունակած այլազան առարկաները, անցեալ կեանքի մը բեկորները . պառաւին բոլորը կը հաւաքուինք, ուշադիր, խելօք կեցած տղոց նման որոնց մասալ մը խոստացուած է :

Դ.

Մանկութենէն հօրմէ ու մօրմէ որք, Թագուհին՝ հոգեզաւակ էր Բէրա ընտանիքի մը մէջ, որ մանչ զաւակ մը ունէր միայն եւ աղջիկ զաւակի կարօտ կը քաշէր :

Այս տղաքը քոյր ու եղբօր պէս մեծցան, քով քովի, երկուստէք մօռնալով այն տարբերութիւնը որ ճակատագիրը դրած էր իրենց մէջ . մանկական խաղերէն, կոիւններէն, ծեծկուռքներէն ու համայրով մը կնքուած հաշտութիւններէն վերջը՝ պատանութիւնը եկաւ անձանօթ վրդովումներով, չը հասկցուած տրտմութիւններով, ուրախութիւններով խառնուած. եւ վերջէն, երիտասարդութիւնը՝ ճշգրիտ ու հաստատելով ընդհանրութեամբ սրտի անքակտելի կապերը, ինչպէս քիմիական բաղադրութիւն մը որ յստակօրէն ի յայտ կը բերէ լուսանկարի փոքրիկ տախտակին վրայ դրոշմուած աներեւոյթ պատկերը :

Այն ատեն իրենք ալ վախցան, աղջիկը մանաւանդ սարսափեցաւ, հոգեզաւակ մը ինքը, ընկեցիկ աղջիկ մը որ տան տիրոջ զաւակին վրայ աչք նետած էր. Յետոյ, քոյր ու եղբայր կոչուած էին միշտ . այս պայմանադրական ազդականութիւնն ալ իր սրբութիւնը ունէր. Ի՞նչ պիտի ըսէին մանաւանդ իրենց ծնողքը. իր տեսած խնամքներուն փոխարէն չէր կրնար վիշտ ու կըսկիծ ցանել այս տանը մէջ, ուր սիրով հիւրընկալեր խնամեր մեծցուցեր էին զինքը :

Քսան տարու էր ու խորհրդածութիւնը

կու գար հատու դանակի մը պէս այդ անմեղուկ սէրը սրտէն կտրել նետելու հարկը զգացնելով . պահ մը կը դիմադրէր , ինքզինքը կը պաշտպանէր անձնազոհութեան դէմ . յետոյ քիչ քիչ տեղի կուտար նորէն . վիրաբուժական գործողութեան մը ենթարկուելու պէս «յ»ի «չի անընդհատ անցուդարձին առջեւ կը կենար ժամերով վարանած , իր իրաւանց ու պարտուց զուգակշիռը ընելով, անդունդի մը խորը չափելու յիմար աշխատութեանը մէջ յամառելով շարունակ . ութ օր այսպէս անցուց , սենեակը քաշուած , առանձնացած իր հիմայ սեւ ու մուրթ սենեակին անկիւնը :

Ե.

Վերջապէս որոշումը տուաւ . իր միափառ սրտին մէջ իր դատաստանը ըրաւ ու անիրաւ դատաւ ինքզինքը . ո՛ւր էր թէ այդ մարդասիրութիւնը տեսած չըլլար այս տանը մէջ ու երախտիքի մը պարտքին տակ չի ճնշուէր հիմայ . փողոցի աղջիկ մը ըլլար , անոք ու անտէր , մազերը թափած ու ոտքը բոպիկ մուրացիկ մը , սիրելու ազատութիւնը պահելով :

Ու անմիջապէս դադրեցուց իր մտերմութիւնները , մէկ հարուածով կծկեց այս փոքրիկ ամփոփուկ ծաղիկը որ իր հոգւոյն մէջ դողալով կը փթթէր , մինչդեռ դէմը երիտասարդը կը զայրանար ու կը նախատէր զինքը . Անոր դէմ կեղծաւոր անտարբերութիւն մը ձեւացնել հարկ էր , է՛ն դժնդակը իր պարտաւորութեանը . ամեն նախատինքի հանդուրժեց ու ամեն աղաչանքի դէմ անդդուելի մնաց . հառաչանք մը դուրս չի թռաւ իր խեղդուկ սրտէն , բայց որքա՛ն լացաւ իր բարձին վրայ :

Ամսուան մը մէջ երիտասարդին քով ոչինչ մնաց առջի սէրէն՝ մահացու ատելութենէ մը զատ . հիմայ ամեն առթիւ իր յայտնի թշնամին էր տանը մէջ , այնքան որ մայրը կը միջամտէր ալ տղուն անիրաւութեանը համար ու առանձին մնացած ատեն թագուկը կը սփոփէր .

— Հոգդ մընէր , աղջիկս , էրիկ մարդիկ բարկացած ժամեր ունին :

Այդ միջոցին էր որ տղան հիւանդացաւ . այն ատեն քրոջ մը անձնուիրութեամբ խնամեց զինքը , օրերով անքուն հսկեց անկողինին

քով , մօրը հետ միասին փոխն ի փոխ բաժնելով մէջերնին յոգնութիւնը ու կսկիծը . ու երբ հիւանդին վիճակը ծանրացաւ ու տենդը ցնորանք ըերաւ , այն ատեն իր վարանումները վերստին սկսան . ի՛նչ չհաճ էր այս բոլոր մահացումներէն եւ հիւանդին սնարին քով , կանթեղին արծակած առկայծ ու դողդոջուն լոյսին պէս իր համոզումները ու տուած որոշումները երեքալ սկսան :

Այն ատեն փափագ մը ունեցաւ յիշատակ մը գոնէ պահելու իր ողորմելի սէրէն . մկրատ մը դտաւ փոքրիկ , որով հիւանդին երկարած մազերէն փունջ մը կտրեց առաւ գողի պէս , չորս զին նայելով :

Հիւանդը առողջացաւ , բայց իր երեսը չի նայեցաւ . ոչ իսկ յիշեց զինքը . ծնողքը ամուսնացուցին զաւակնին ու թագուկ հարանիքին զուարթ ու խնդուներես երեւաց :

Անկէ ետքը , իր պարտքը կատարած մէկու մը խղճի հանգարտութիւնը ունեցաւ . իր սէրը կը պահէր սակայն սրտին մէջ , յանցանքի մը պէս որ թողութիւն ստացած է , պարտքի մուրհակ զոր հատուցած էր իր բոլոր երջանկութիւնը տալով եւ իրաւունք ունէր ա՛լ քովը պահելու :

Այսպէս պահեց ահա տարիներով փոքրիկ մազի փունջը ու ինքը՝ չամուսնացաւ :

Հիմայ , երեսուն տարի վերջը , կեանքի հազար փոփոխումներէ վերջը , հաշտուած էր նախկին բարեկամին հետ . եղբայրութեան կապը վերստին կը միացնէր զիրենք հազար անջրպետի մը վրայէն : Անիկայ թոռան տէր ծերուկ մըն էր կորաքամակ , մազերը ճերմկած , մինչ իր քովիները ահա այդպէս թարմ ու զեղլին կը մնային . ու աղոնց պէս իր սիրտն ալ երիտասարդ ու աշխոյժ մնացած էր իրբեւ թէ դադրած ըլլար յանկարծ այն օրը՝ ուր իր սիրածէն բաժնուելու ցաւը զգացեր էր . այդ օրէն ի վեր իր սիրտը ապրած չէր ու ծերացած ալ չ'էր , մինչդեռ մարմինը կիշնար կը տկարանար հետզհետէ :

2.

Եւ ձեռքէ ձեռք կը պտտցնէինք այս մազերու փունջը ջանալով գտնել անոր մէջ պատմուած կսկիծներուն հետքը . Այդ մազերը կը պահէին իրենց սեւցած ոս-

կիւի փայլը եւ երիտասարդի թարմութիւնը՝ Տարօրինակ բան. իրենց գոյութեան մէջ մկրատին տուած ընդհատումը փրկած էր զիրենք . չէին ծերացեր ա՛լ . իրենց տարեկից բոլոր ուրիշ մագերը ալեւորած, թափած, չքացած էին , եւ իրենք միայն անխախտ ու անգորդելի կը մնային քսան տարու խոպոպիքի զուարթութեանը մէջ ու պիտի մնային այսուհետեւ : Մէկ ցաւ մը ունեցեր էին , մկրատին հատու ցաւը . բայց այդ ցաւը որքա՛ն կսկիծներէ , անկումներէ փրկեր էր զիրենք մշտնջենական երիտասարտութիւնը շնորհելով , այն զոր թագուկ տուտուի սրտին մէջ կը գտնէինք :

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

ՄԵՐ ՇՈՐԻՋՈՆԻՆ ՎՐԱՅ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՎԵ-ՀԱՓԱՌ ՄԵՐՏԻՅ ՀԱՌՈՂԻԿՈՍ ԽՐԻՄ-ԱՆ ի ընտրութիւնը , որ տեղի ունեցած էր Մայիս 5ին էջմիածնայ մէջ, այս ամսոյ սկիզբը վաւերացաւ Ռուսիոյ Ձարէն : Հայոց նոր Հայրապետը, որ ընտրուած էր 72 ձայներու միաձայն հաւանութեամբ, 72 տարեկան է հիմայ, քեէն առողջ եւ առողջ :

— **ԴԱՄԱՌ ԴԱԹԻՊԱ** , (Ռաժայեկ պատկանեան), Օգոստոս 24 ին քաղուեցաւ Նոր Նախիջեանի Ս. Խաչ վանքին մէջ Միքայել Նալբանդեանի եւ Ալամդարեանի մօտիկ : Յուդարկաւորութիւնը կատարուեցաւ հասարակութեան ծախքով : Դազաղը կրեցին Նոր Նախիջեանի քաղաքագլուխ Մինաս Պալապանեան , բժիշկներ , ուսուցիչներ, եւսուրդներ : Բանաստեղծը կը բողոքու այրի մը եւ բազմաթիւ զանակներ, օգնութեան կարօտ :

— **ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՑ ՀԱՄԱՐԱՐԱՍՈՒՆ** առաջին պրակը տեսանք : Այդ գործն ի լոյս պիտի ընծայուի Երուսաղեմի տպարանէն : Համբարձար բառագիրք մըն է , ուր ամփոփուած են Ս.Գիրքին մէջ գործածուած բոլոր բառերը, տեղին եւ շարադասութեան յիշատակութեամբ : Առաջին Համբարձար շինուած է լատիներէն , Ժ.Բ. Գարուն , եւ տպուած 1555 ին Ստեփաննոս Ռոփերդի մեռամբ : Երուսաղեմի միաբան թաղեռս վ. Աստուածատուրեան եօթ տարի աշխատած է պատրաստելու համար Երուսաղեմի տպարանին հրատարակած հայերէն Համբարձար : — Այդ առաջին պրակին կարեւորագոյն մասն է նսմակ մը , զոր վեհ. Խրիմեան կաթողիկոս

ուղղած է կալկաթայի աւագերէց Տեր Յովհաննէս Խաչկեանի , որ գործին հրատարակութեան համար նուիրած է 200 ոսկի : Նորընտիր Հայրապետն իր սովորական նկարագրէն ոճովը գրած է այդ հոգեշունջ նամակը :

— **Պ. ՎԵՍԵԼՈՎՍԿԻ** մեռնարկեր է հայ հեղինակները ուսու գրական աշխարհին ծանօթացունէ՝ անոնց ընտիր գրութեանքէն քազմանութիւններ հրատարակելով , անձնիւր գրողի համառօտ կենսագրութեամբ : Իրեն կ'աջակցին հայ երիտասարդներ : Առաջին հատորը պիտի հրատարակուէր տարւոյս վերջը : — Այս ուսու գրագետն է որ պատրաստած է նաեւ հայ քատրոնին պատմութիւնը : Այդ աշխատութեան առաջին մասին քազմանութիւնը տեսանք Նոր Դարի մէջ , որոյ նկատմամբ պիտի խօսինք ուրիշ առթիւ :

— **Պ. ՇՈՐԻՋՈՆ** նոր ճառ մը խօսելով Լոնտոնի Արեւելագիտաց ժողովին մէջ , քննած է հայերէնի կարեւորութիւնը համեմատական լեզուաբանութեան մէջ եւ հայ հնախօսութեան ու գրականութեան պատմական նշանակութիւնը : Հմուտ հայագետը միակ օտարագրին է որ գիտականօրէն կ'ուսումնասիրէ մեր աշխարհիկ լեզուն :

— **ՇՆՈՐ ՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԱՐ ՍՏԱՅԱՆԵՐ** վեհափառ Խրիմեան կաթողիկոսի հեղինակած Հրաբարձի Բ. տիպը , Պ. բժ. Լեւոն Տիգրանեանցի Բժշկարանը , գերմաներէնէ քարգմանուած, Պետրոս Դուրեանի Տպարանէն լեւերը : — Շնորհակալութեամբ ստացանք նաեւ Յակոբ Գուրգենի խնամքով հրատարակուած գործի մը առաջին տետրը . այդ գործը կը կոչուի «Պատկեր աշխարհիկ գրականութեան Արեւմտեան Հայոց ի վերջ կոյս Ժ.Թ. Դարուն» եւ կը պարունակէ յօդուածներ, զորս ստորագրած են Յ. Գուրգեն , Ս. Մ. Գարագաշեան , Դ. Յ. Խաչկեան , Չապլի Կ. Տօնեյեան , Ե. Տեմիր-ճիպաշեան , Գ. Վարդանեան , Գարեգին Եւսեփեան , Ստեփաննոսեանց եւ Տօր. Գ. Սեւեան :

ՄՈԼՈՐԱԿ

ԱՐՏՕՆԱՏԵՐ

Կ. Ս. ԻԹԻԻՃԵԱՆ

ՓՈՐՏԱԳՐԻՉ ՍԵՐՎԻՉԵՆ

ՎԻՄԱՐԻՐԻԹԻԵՆ ԵՒ ՏՊԱՐԻՐԻԹԻԵՆ

Կ. Պոլիս, Սուրբան Համամ, Ազգիւրին Բով